

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЩУПАК ІГОР ЯКОВИЧ

**ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТІВ В СЕРЕДНІЙ ТЕХНІЧНІЙ
ШКОЛІ УРСР /КІНЕЦЬ 20-Х - 30-ТІ РОКИ/**

07.00.02 - Історія України

**Автораферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Запоріжжя - 1995

00755716 (V)

Ав 32.742

Робота виконана на кафедрі історії Запорізької державної
університету Міністерства освіти України.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, професор
Павлов Дмитро Іларіонович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
Даниленко Віктор Михайлович;
кандидат історичних наук, доцент
Дедков Микола Васильович

Провідна організація - Дніпропетровський державний університет
Міністерства освіти України

Захист відбудеться " 1 " вересня 1995 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.52.03 по присвоєнню
вченого ступеня кандидата історичних наук в Запорізькому
державному університеті (адреса: 330600, МСП, м. Запоріжжя, вул.
Жуковського, 66, корпус 5, актовий зал).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Запорізького державного університету (адреса: 330600, МСП,
м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66).

Автореферат розісланий " 28 " листопада 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.М.Тимченко
Тимченко С.М.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

1. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дисертації. Всебічне дослідження духовного життя народу України в різні історичні періоди є важливим завданням історичної науки. Розвиток освіти, в тому числі і професійної, багато в чому зумовлює розвиток нації та становлення її державності, бо національна інтелігенція є і духовним стрижнем народу, і її проводирем на шляху соціально-економічного прогресу.

Важливим чинником соціально-економічного і культурного розвитку України наприкінці 20-х - в 30-х роках було формування кадрів спеціалістів народного господарства, підготовка яких значно зростає за умов форсування темпів індустріалізації та колективізації сільського господарства. Серед них особливе місце займали техніки - найбільш масовий загін безпосередніх керівників виробництва. Якщо за 1929-1938 роки вищі технічні навчальні заклади України підготували 48,642 тис. спеціалістів, то середні технічні - 79,033 тис.

Підготовка кадрів технічних спеціалістів середньої ланки повною мірою відбивала ті соціально-політичні процеси, що проходили в республіці наприкінці 20-х - в 30-ті роки. Це відноситься до політики щодо зміни соціального складу учнів - "пролетаризації", до підбору кадрів викладачів, навчально-виховної роботи, до керівництва навчальними закладами, до змін національної політики в технікумах, до уніфікації та реорганізації системи середньої технічної освіти тощо. На розвиток середньої технічної школи трагічний відбиток наклали чистки та масові репресії.

Пошуки оптимальної системи підготовки кадрів у кінці 20-х - 30-ті роки, зміни у профілі підготовки фахівців, плануванні, керівництві те-

1. Див.: Культурне будівництво Української РСР: Статистичний довідник. - К., 1940. - С.51; Культурное строительство СССР: Статистический сборник. - К., 1962. - С.112.

хнікумами, змісті та організації теоретичного і практичного навчання учнів мали як позитивні результати, так і значні прорахунки, деякі з яких, на наш погляд, мають у підготовці кадрів і сьогодні. Історичний досвід і позитивного, і негативного характеру дає можливість більш успішно вирішувати завдання перебудови кадрів у сучасних умовах.

Ступінь дослідженості тематики. Підготовка кадрів спеціалістів із середньою технічною освітою в Україні в кінці 20-х - 30-ті рр. знайшла часткове відбиття в історичній літературі. Але більшість праць було написано тоді, коли багато джерел були недоступними для науковців. Крім того, деякі дослідники за умов ідеологічного тиску з боку радянського режиму не могли об'єктивно підійти до аналізу складних соціально-економічних та культурних явищ. В багатьох роботах переважала апологетика, висвітлювалися майже виключно позитивні боки процесів, що відбувалися.

Важливим для дослідника проблеми підготовки середньотехнічних кадрів в Україні в 20-ті - 30-ті роки є аналіз робіт, написаних за загальносоюзним матеріалом, бо в них можна простежити основні тенденції розвитку середньотехнічної школи, знайти великий фактичний матеріал.

Тією чи іншою мірою порушували питання підготовки техніків у країні в 20-ті - 30-ті роки М.І.Бухарін, С.В.Косіор, В.В.Куйбишев, Г.К.Орджонікідзе, Й.В.Сталін та інші партійні та державні діячі. При-

1. Див.: Бухарин Н.И. Ленинизм и проблема культурной революции /Речь на траурном заседании памяти В.И.Ленина/ 21 января 1928 г. // В кн.: Бухарин Н.И. Избранные произведения.- М.,1988.- С.368-390; Косіор С.В. Вибрані статті і промови.- К.,1968.- С.206-208, 218-219; Куйбишев В.В. Статті и речи / 1930-1935.- М.,1935.- С.63-65,136-137, 200-266,348-349; Орджоникидзе Г.К. О шахтинском деле и задачах молодых пролетарских специалистов // В кн.: Под знаменем ленинизма и единства ленинской партии.- М.,1960.- С.45-52; Сталин И. Вопросы ленинизма.- М.,1945.- С.267-268, 490-492, 512 та ін.

родно, що в їх статтях, промовах, де містилися ідеологічні засади підготовки кадрів в означений період, проблеми середньої технічної школи, як і освітнянські проблеми взагалі, розглядалися через призму класової боротьби, протиставлення "соціалістичній культурі" - "буржуазній", нової робітничо-селянської інтелігенції - старій, що особливо яскраво проявлялося в роботах Й.В.Сталіна.

Серед наукових розвідок 20-х років, де знаходимо матеріали про технікуми, слід виділити невелику брошуру М.Віхирєва, яка викликає інтерес деякими узагальненими статистичними даними з розвитку середньої технічної школи у 20-х роках.

У 30-ті роки потреби в кадрах інженерів і техніків, їх ролі в технічній реконструкції народного господарства знайшли деяке висвітлення в побудованих здебільшого на загальносоюзному матеріалі роботах О.Є.Бейліна, Г.І.Дацука, В.О.Шмельова та ін. Слід виділити наукову розвідку М.І. Живейнова, спеціально присвячену технікумам важкої промисловості. Він пише про історію становлення середньої технічної школи в СРСР, досягнення в підготовці техніків для народного господарства наприкінці 20-х - у 30-ті рр., розглядає деякі аспекти поширення мережі технікумів та забезпечення їх педагогічними

єдинства ленинської партії. - М., 1960. - С.45-52; Сталин Й. Вопросы ленинизма. - М., 1945. - С.267-268, 490-492, 512 та ін.

1. Вихирев Н. Среднее профессиональное образование к десятилетию Октября / Основные итоги. - М., 1927.

2. Бейлин А.Е. Подготовка кадров в СССР за 15 лет. - М.-Л., 1932; Яого ж. Кадры специалистов в СССР, их формирование и рост. - М., 1935; Бронтман Л.Б. Борьба за кадры. - М., 1930; Дацук Г.И. Проблема квалифицированных кадров народного хозяйства. - М., 1930; Иванов А.И., Швейцер В.А. Борьба за кадры пролетарских специалистов. - М.-Л., 1932; Келлер С.А. Пролетарская революция и советская интеллигенция. - М., 1937; Петровский Д. XVI съезд ВКП/б/ и борьба за промислові кадры. - Х., 1930; Шмелев В.А. Вопросы подготовки инженерно-технических кадров. - М., 1931 та ін.

3. Живейнов Н.И. Техникумы тяжелой промышленности: Очерки истории и современного состояния. - М. - Л., 1936.

кадрами.

В цілому для робіт, написаних у 1920-х - 1930-х рр. на загальносоюзному матеріалі, де порушуються питання підготовки технічних кадрів в СРСР, характерним є недостатня джерельна база, перебільшена увага до кількісних показників зростання технічної інтелігенції на шкоду аналізу її якісного складу та кваліфікації, а головне - перевантаженість комуністичною апологетикою. Проблеми технічної інтелігенції, що активно вивчалися у 30-х роках, розглядалися переважно шляхом аналізу відносин між робітничим класом і спеціалістами, що, безумовно, звужувало можливості дослідження. З іншого боку, у соціологічній літературі і публіцистиці проводилася ідея, що спеціалісти - це не інтелігенція, а частина робітничого класу. Взагалі слід відзначити, що працям, написаним на загальносоюзному матеріалі у 30-ті роки, бракує глибини аналізу щодо створення нової, радянської інтелігенції.

У довоєнний період в Україні вийшло чимало робіт, присвячених підготовці технічних кадрів в республіці. У 20-х рр. в УСРР було надруковано багато статей, присвячених професійній освіті. Це пояснюється, зокрема, тим, що серед керівників народної освіти, фахівців-освітян точилися гострі дискусії щодо необхідності загальної середньої освіти та обов'язковості професіоналізації після закінчення семирічки. Зокрема, про технікуми та їх місце в системі освіти багато писали нарком освіти УСРР Г.Ф.Гринько, заступник наркому освіти, начальник Головного комітету професійно-технічної та спеціально-нау-

1. Див.: Касьянов Г.В. "Шахтинська справа" // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - К., 1991. - Вип. 1. - С. 44.

2. Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского строительства в области просвещения. - Х., 1930; його ж. Хозяйственные основы советского культурного строительства. - Х., 1921 та ін.

кової освіти / Укрголовопрофобру / Я.П.Ряппо . З узагальнюючих праць слід, насамперед, вказати на книгу Я.Ряппо "Народна освіта України за десять років революції", де автор, зокрема, визначав місце середньої спеціальної освіти в системі освіти республіки, розглядав розгортання мережі навчальних закладів, зміни у кількісному складі учнів, у матеріальній базі в зв'язку із соціальними перетвореннями в країні на різних історичних етапах.

Деяких питань національної політики в навчальних закладах торкався наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. тодішній нарком освіти

2

України В.П.Затонський . Його статті й промови яскраво відзеркалювали також класові підвалини керівництва радянським режимом системою освіти, підготовки кадрів. У роботах відомого політичного діяча

3

М.О.Скрипника освітянські проблеми трактувалися в світлі завдань поточної політики комуністичної партії, здебільшого в інформативному плані. Проте позитивною рисою робіт М.О.Скрипника було відстоювання української культури й освіти взагалі і системи підготовки кадрів зокрема від тотальної русифікації, національного знеособлювання.

1. Ряппо Я.П. Система народної освіти на Україні. Соціальне виховання, професійна освіта та наука.- Х.,1926; його ж. Советская профессиональная школа, ее место и значение в системе просвещения и в нашем народном хозяйстве.- Х.,1926; його ж. Технікуми України - вища школа.- Х.,1927; його ж. Народна освіта на Україні за десять років революції.- Х.,1927; його ж. Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні.- Х.,1928 та ін.

2. Затонський В.П. На фронтах національної культури, або де той правий, а де лівий бік // Комуніст.- 7 листопада 1929; його ж. Про вихователів комуністичного покоління / З питань національної політики на Україні.- Х.,1933; його ж. Підсумки листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У і завдання робітників освіти.- Х.,1934 та ін.

3. Скрипник М.О. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР.- Х.,1930; його ж. За кадри соціалістичної п'ятирічки // Кадри.- 1930.- №3-4.- С.9-11; 1931.- №1.- С.7-10.

Низка наукових робіт, надрукованих в кінці 20-х рр., була ¹ безпосередньо присвячена підготовці кадрів в УСРР. Треба виділити цікаву брошуру ² Я.С.Купідонова, де міститься порівняльний аналіз технікумів і профтехшкіл УСРР і середніх технічних навчальних закладів РРФСР, а також дається ряд пропозицій у зв'язку з уніфікацією системи професійної освіти.

Безумовний інтерес представляють статті, що присвячені окремим проблемам розвитку середньої професійно-технічної школи, які друкувалися у 20-х - 30-х рр. на сторінках журналів "Народное просвещение", "Народное образование", "Кадри", "За промышленные кадры", "Шлях освіти", "Більшовик України" та ін. ³

Можна зробити висновок, що в довоєнні роки ні в Україні, ні в СРСР в цілому не було написано жодної роботи, де було б узагальнено досвід підготовки технічних кадрів за більш-менш тривалий період на протязі 20-х - 30-х рр. Можна зауважити, що в 30-х рр. коло досліджень, присвячених формуванню технічної інтелігенції, було ⁴ дуже вузьким, і складалося воно лише з нечисленних статей.

У 40-х - першій половині 50-х рр не з'явилося нових серйозних робіт, де б розглядалася проблема підготовки інженерно-технічних кадрів в Україні та в СРСР в цілому у досліджуваній нами

1. Козачок І., Самохвалов А. Масова загальна профтехнічна й вища освіта. - Х., 1929; Звігальський Я., Іванов М Професійна освіта на Україні. - Х., 1927 та ін.

2. Купидонов С.Я. Индустриальная школа Украины и унификация систем технического образования СССР. - М., 1929.

3. Бородаєв А. Вирішальна проблема соціалістичного будівництва // Кадри. - 1930. - №1; Гуревич Л.І. Про підготовку середнього технічного персоналу протягом п'ятирічки // Шлях освіти. - 1929. - №5-6; Дольников М. Проблема відтворення кваліфікованих технічних і керівних кадрів для народного господарства УСРР // Шлях освіти. - 1930. - №3; Іванов К. Про радянські кадри // Радянська Україна. - 1936. - №4 та ін.

4. Див.: Интеллигенция Советской Украины / некоторые вопросы историографии и методологии исследования / - К., 1988. - С.28.

1
 період. Активізувалися дослідження в цьому напрямку лише в другій половині 50-х рр., після розвінчання "культу особи", коли відбувалися певні зрушення в суспільних науках, історії. Але історії середньої технічної школи УРСР уваги не приділялося. Мало місця технікумам України відводиться і в працях О.І.Лутченка, О.Є.Коваля та Б.І.Сандіна, спеціально присвячених формуванню технічної інтелігенції в СРСР.²
 Ці автори також не були позбавленими жорсткого ідеологічного контролю ані з боку "зовнішньої" /партійної/, ані з боку "внутрішньої" цензури, і дивилися на історичні процеси через призму ленінської теорії.

У 60-х - 80-х рр. інтерес дослідників до вивчення історії середньої технічної школи в СРСР зростає. Вперше аналіз її розвитку в широкіх хронологічних рамках /1917-1958рр./ було здійснено в історико-педагогічній роботі О.Н.Веселова.³ Такого ж характеру має й дослідження І.К.Воеводського. В низці праць, також написаних на загальносоюзному матеріалі, розглядаються окремі питання підготовки середніх технічних кадрів.⁴ Однак середня технічна школа досліджується тут

1. Див.: Голдин В.И. Советская историческая литература о подготовке в СССР специалистов со средним специальным образованием в годы первых пятилеток // В кн.: Роль интеллигенции в построении и дальнейшем развитии социалистического общества в СССР: Вопросы историографии / Респуб. сборник научных трудов. - Л., 1978. - Вып. 2. - С. 39.

2. Лутченко А.И. Борьба Коммунистической партии и Советского государства за создание производственно-технической интеллигенции в первой пятилетке // Ученые записки АОН при ЦК КПСС. - 1954. - № 18; Коваль А.Е., Сандин Б.И. Мероприятия Коммунистической партии по подготовке советской технической интеллигенции во вузах и техникумах в годы первой пятилетки. - Л., 1957.

3. Веселов А.Н. Профессионально-техническое образование в СССР / Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования. - М., 1961.

4. Воеводский И.К. Профессионально-техническая подготовка кадров для тяжелой индустрии СССР / 1917-1972 гг. / - Курск, 1973.

5. Борисов Ю.С. Изменение социального состава учащихся в высших и средних специальных учебных заведениях / 1917-1940 гг. // В кн.: Культурная революция в СССР. 1917-1965 гг. - М., 1967; Катунцева Н.М.

не окремо, а разом з вищою або - інколи - з початковою профтехнічною школою, що не дає змоги зробити чіткого аналізу проблем розвитку технікумів України.

В українській історіографії створення технічної інтелігенції в республіці можна виділити, ми вважаємо, три основні групи досліджень. Перша група вивчає історію підготовки середньотехнічних кадрів в УСРР у 20-30-ті рр. безпосередньо на виробництві, через систему "висування" з робітничого класу "практиків". До другої групи належать роботи, де аналізуються проблеми залучення до народногосподарського, соціалістичного будівництва в означений період представників "старих буржуазних кадрів". Але нас цікавить, у першу чергу, третя група робіт, до якої можна віднести праці, де досліджується підготовка кадрів через систему інститутів і - що пригортає нашу увагу - середніх спеціальних навчальних закладів технічного профілю. Останньою темою чи іншою мірою торкаються історики, що розглядають індустриальний розвиток УСРР в роки перших п'ятирічок, та дещо з іншого боку - дослідники культурних перетворень у цей період.

Першим дослідженням проблем формування інтелігенції в Україні є монографія Ю.О.Курносова та А.Г.Бондар "У навчанні та праці"¹, де міститься великий фактичний матеріал щодо різних джерел формування радянської інтелігенції, самого процесу цього формування. Досить вдало спробу зробити узагальнюючу працю з історії інтелігенції республіки зробила Л.І.Ткачова², детально розглянувши в своїй монографії основні методи формування радянської інтелігенції, різнобіч-

Опыт СССР по подготовке интеллигенции из рабочих и крестьян.- М., 1977.

1. Курносов Ю.О., Бондар А.Г. У навчанні та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР.- К., 1964.

2. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму.- К., 1985.

ну діяльність робітників розумової праці тощо.

Багато фактів, глибоких висновків міститься в книзі Г.В.Касьянова та В.М.Даниленка "Сталінізм і українська інтелігенція /20-30-і роки¹". Історія інтелігенції України висвітлюється тут по-новому, основна увага надається взаємовідносинам адміністративно-командної системи та інтелігенції, соціальним умовам її діяльності тощо. Безумовно, знання цього є необхідним для усвідомлення долі технічної інтелігенції, середніх технічних кадрів у цей період. З тих же міркувань становить цінність і дослідження Г.В.Касьянова "Українська інтелігенція 1920-х -30-х років..."², де, зокрема, дається цікава соціально-психологічна характеристика "нової, робітничо-селянської" інтелігенції, та деякі інші наукові роботи з цієї теми, що з'явилися в останній час, де порушуються питання репресій проти діячів освіти й культури республіки, політики "українізації" у 20-х - на початку 30-х рр. та розвитку національних відносин у подальший період тощо.³⁴

Безпосередньо розвитку середньої спеціальної освіти в Україні присвячена праця Д.І.Павлова і Г.П.Захаревича "Середня спеціальна

-
1. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція /20-30-і роки/- К.,1991.
 2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля.- К.- Едмонтон,1992.
 3. Курносів Ю.О. Делкі витoki більшовицької політики у сфері культури // В кн.: Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / Збірн. статей.- К.,1993; Табачник Д.В. Массовые репрессии против интеллигенции Украины во второй половине 30-х - начале 40-х гг. / Автореф. дисс... канд. ист. наук.- К.,1992; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні.- К.,1990 та ін.
 4. Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати / 20-30-ті роки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.- 1992.- Вип.2; того ж. До витоків політики "українізації" // В кн.: Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика...; Дедков Н.В. Современная историография национально-культурного строительства в 1917-1941 гг. на Украине // В кн.: Актуальні проблеми історії України та методика її вивчення у вузі.- Запоріжжя,1992; Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Укр. іст. журн.- 1989.- №3 та ін.

1

освіта в Українській РСР" - єдина книга цієї тематики в українській історіографії. На багатому фактичному матеріалі досліджуються проблеми середньої спеціальної школи від XVIII ст. до 1976р. Але проблемам підготовки спеціалістів середньої ланки у 1928-1941рр. автори присвятили одну, невелику за обсягом главу.

3

Багато праць з історії середньої спеціальної школи в Україні написав Д.І.Павлов. В своїх роботах він показує розвиток мережі технікумів та укріплення їх матеріальної бази, розглядає питання формування контингентів учнів і кадрів викладачів, навчально-виховної роботи тощо. Зрозуміло, що невеликий обсяг статей обмежував можливості автора в вирішенні поставлених наукових завдань. До того ж, згадані роботи розкривають здебільшого проблеми середньої спеціальної школи в цілому, в зв'язку з чим на долю середньої технічної школи приходиться менше місця.

У 70-80-х рр. були захищені дисертації, що з історико-партійних позицій висвітлювали історію розвитку різних профілей середньої спеціальної освіти.

-
1. Павлов Д.И., Захаревич Г.П. Среднее специальное образование в Украинской ССР. - К., 1976.
 2. Див.: Историография истории Украинской ССР. - К., 1986. - С.478.
 3. Павлов Д.И. Из истории пролетаризации техникумов на Украине // Некоторые проблемы социально-экономической и политической истории Украины / Сборник научных статей. - Днепропетровск, 1974; його ж. Некоторые вопросы организации планирования подготовки инженерно-технических кадров /1921-1929гг./ // Партийные организации Украины в борьбе за научно-технический прогресс / Сборник научных статей и сообщений. - Днепропетровск, 1975 та ін.
 4. Гончарук Б.Д. Партийное руководство подготовкой кадров для сельского хозяйства в системе среднего специального образования /1959-1970гг./ // На материалах Украинской ССР // Автореф. дисс... канд. ист. наук. - К., 1977; Кирова Т.Г. Деятельность Коммунистической партии по совершенствованию подготовки кадров в средней технической школе /1966-1970гг./ // На материалах Украинской ССР // Автореф. дисс... канд. ист. наук. - Днепропетровск, 1981 та ін.

В цілому можна сказати, що в усіх згаданих вище дослідженнях підготовка середніх технічних кадрів в Україні в кінці 20-х - 30-ті рр. в роботах, написаних на загальносоюзному матеріалі, розглядається фрагментарно; в працях з історії України вона розкривається не системно, не комплексно. До того ж, у роботах, що торкаються теми нашого дослідження, багато оцінок і висновків повинні бути сьогодні переглянуті, переусвідомлені. Це стосується, наприклад, питань керівництва з системою середньої технічної освіти та планування підготовки кадрів, "пролетаризації" контингенту учнів технікумів та політики "українізації", виховної роботи та ін. Загальні висновки щодо освітянських проблем, проблем підготовки кадрів спеціалістів для народного господарства також потребують більшої наукової об'єктивності, позапартійності та позбавлення ідеологічних переконачень.

Недостатність вивчення історії підготовки кадрів в середній технічній школі відзначалася в ряді історіографічних робіт. У 1990-ті рр. таке становище не змінилося. Вищезазначеним і зумовлюється мета та завдання дослідження.

Мета дослідження полягає у тому, щоб через призму якісних перетворень в соціально-економічному та культурному житті України в кінці 20-х - протягом 30-х рр. проаналізувати теоретичні засади та умови перебудови й розвитку системи середньої технічної освіти республіки, розкрити тенденції цього складного й суперечливого процесу, узагальнити позитивний досвід, що був накопичений у середній технічній школі, та виявити ті хиби, помилки, прорахунки, що з огляду на

1. Див.: Джула С.С. Радянська історична література про підготовку індустріально-технічних кадрів середньої ланки в реконструктивний період // Укр. іст. журн.-1982.- №8.- С.129; Санцевич А.В. Українська радянська історіографія.- К.,1984.- С.126; Интеллигенция Советской Украины /некоторые вопросы историографии и методологии исследования/.- К.,1988.- С.28-42 та ін.

перспективу завдавали відчутних матеріальних та моральних збитків.

Здійснення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань наукового дослідження:

- проаналізувати вирішення проблеми підготовки середньотехнічних кадрів з урахуванням найважливіших аспектів соціально-економічних перетворень в суспільстві, звертаючи особливу увагу на планування підготовки спеціалістів згідно до потреб народного господарства;

- розглянути заходи щодо уніфікації та реорганізації, поширення та упорядкування мережі середніх технічних навчальних закладів, розвитку їх навчально-матеріальної бази;

- розкрити зміст партійно-класового підходу до формування кадрів викладачів та контингентів учнів технікумів, вплив більшовицької партії на навчальний та виховний процеси в середніх технічних навчальних закладах і виявити значення цих факторів у формуванні радянської інтелігенції;

- на основі узагальнення позитивних надбань середньої технічної освіти в кінці 20-х - 30-ті рр., критичного аналізу помилок та прорахунків в її розвитку виділити з історичного досвіду ті уроки, що можуть допомогти в розробці та здійсненні реформи сучасної освітянської системи України взагалі та середньо-технічної зокрема.

Хронологічні рамки дослідження. На багато років визначили долю України важливі й складні процеси, що розгорнулися та набрали силу наприкінці 20-х - у 30-х роках. В цей період, з одного боку, були здійснені радикальні перетворення в галузі економіки та культури, а з іншого - остаточно утвердилася адміністративно-командна система. Саме в цей період чітко проявилися основні тенденції духовного життя народу України, що відбивалися на подальших роках. Це - піднесення за умов державної підтримки, особливо за часів "україніза-

ції", української освіти та культури, певне зростання української національної самосвідомості. Це - великі досягнення і в масовій підготовці українських національних кадрів, і в національно-культурній розбудові національних меншин республіки, яку хронологічно треба обмежити початком 30-х рр. Разом з тим, для цього періоду було притаманним все більше підпорядкування духовного життя всебічному контролю тоталітарного режиму, гнітючому тиску системи, що позбавляла культуру національної самобутності, знеособлювала її, підкоряла жорстким партійно-класовим настановам. Природно, все це безпосередньо торкалося технічної інтелігенції, що тоді формувалася.

В теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження покладено конкретно-історичний метод та системний підхід, що ґрунтується на всебічному критичному аналізі документів та літератури, принципи науковості, моральних цінностей, що визнаються людством.

Джерельну базу дисертаційного дослідження склали, перш за все, матеріали архівів, а також центральної та місцевої преси, збірки документів і матеріалів, низка статистичних збірок, окремі монографії, наукові статті.

Дисертантом був використаний великий фактичний матеріал, зосереджений в Центральному Державному архіві вищих органів влади та управління України /ЦДАВО України/, Центральному Державному архіві громадських об'єднань України /ЦДАГО України/, Державному архіві Російської Федерації /ДАРФ/, Російському Державному архіві економіки /РДАЕ/, Російському центрі збереження і вивчення документів новітньої історії /РЦЗВДНІ/, державних архівах Дніпропетровської /ДАДО/, Донецької /ДАДОНО/, Запорізької /ДАЗО/, Київської /ДАКО/, Львівської /ДАЛО/, Одеської /ДАОО/ і Харківської /ДАХО/ областей.

Важливі документи, що витягнуті з ЦДАГО України - фондів Ви-

щої Ради народного господарства УРСР /Ф.34/, Народного комісаріату освіти УРСР /Ф.166/, Української республіканської Ради професійних спілок /Ф.2605/ та інших - дали можливість обробити інформацію щодо потреб в середньо-технічних кадрах для народного господарства у 20-30-ті рр. та системи їх підготовки, мережі технікумів в республіці, навчальних планів тощо.

Особливе значення для підготовки дисертації мали численні документи, що відносяться до діяльності ЦК ВКП/б/, які зберігаються в Російському центрі збереження і вивчення документів новітньої історії /Ф.17/, та ЦК КП/б/У, які зберігаються в Центральному Державному архіві громадських об'єднань України /Ф.1/. З фондів цих двох архівів дисертантом вперше введені до наукового обігу документи, що стосуються класового підходу до формування контингентів учнів та кадрів викладачів технікумів, "українізації" та інших напрямків національної політики в навчальних закладах, існування серед викладачів та студентів опозиції сталінському режиму та інших питань.

Значний інтерес викликають матеріали обласних архівів, які дають можливість створити досить повну картину розвитку системи підготовки кадрів спеціалістів середньої ланки в кінці 20-х - 30-ті рр. в Україні, - її учбово-матеріальної бази, змісту й форм навчально-виховної роботи тощо.

Таким чином, автор дисертації критично використовував різні за характером, змістом матеріали. Їх комплексне дослідження забезпечує необхідну основу для вирішення визначених дослідницьких завдань.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній досліджується актуальна проблема, яка ще не одержала належного висвітлення в історичній літературі. Автор робить спробу розглянути та комплексно проаналізувати питання підготовки середньотехнічних кадрів в Україні в кінці 20-х - 30-ті рр. в безпосередньому зв'язку з розвитком народ-

ного господарства, складними й суперечливими процесами суспільного життя за умов командно-репресивного режиму. Новизну дисертації характеризує також введення до наукового обігу архівних джерел, що раніше не використовувалися, а також залучення до дослідження публікацій, які стали бібліографічною рідкістю.

Особистий внесок дисертанта у розробку досліджуваної проблеми полягає у новому підході до аналізу проблем підготовки спеціалістів в середній технічній школі УСРР наприкінці 20-х - у 30-ті рр. Автор вперше досліджує питання, пов'язані з "чистками" та репресіями в середній технічній школі республіки, особливостями національної політики в технікумах, наслідками надмірної ідеологізації навчально-виховного процесу тощо. Дисертант пропонує ряд рекомендацій, які можуть бути використаними на практиці.

Головні положення дисертації, які виносяться на захист:

1. Протягом кінця 1920-х - 30-х рр. головними недоліками радянської системи планування підготовки спеціалістів-техніків були орієнтація його здебільша на кількісні показники, неспроможність системи жорсткого регламентування підготовки технічних кадрів оперативно реагувати на зміни у потребах виробництва, що розвивалося.

2. Упродовж 20-х - 30-х рр. середня технічна школа України зазнавала якісних перетворень, головним політичним змістом яких було нівелювання її специфічних національних особливостей, наближення її через уніфікацію до "загальносоюзних стандартів".

3. Тенденція наближення технікумів до виробництва, що впливала з необхідності пристосування її до бурхливого індустріального розвитку країни, відбивалася і в перебудові управління середньотехнічною школою, і у швидкому розвитку систем вечірньої та заочної підготовки.

4. Класовий підхід у формуванні контингентів учнів середньотехні-

чної школи відкривав трудящим значно більші можливості для отримання освіти, ніж у попередню історичну епоху, сприяв певній демократизації учнівського складу технікумів. Але водночас різко погіршився якісний склад студентства, а тому знизився й рівень підготовки технічних спеціалістів. Ще гостріше класово-партійний підхід запроваджувався у формуванні кадрів викладачів технікумів республіки. Класовий підхід, покладений до основи формування нової, робітничо-селянської інтелігенції, замінив систему професійно-етичних критеріїв із загальнолюдських на декларовані класові.

5. Вплив більшовицької партії позначався на всіх аспектах навчально-виховного процесу в технікумах, на всіх формах теоретичної та практичної підготовки учнів. Головним стрижнем ідеологічної обробки їх свідомості був цикл соціально-економічних дисциплін. Політизувалися й інші навчальні предмети.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає у можливості використання поданого фактичного матеріалу, узагальнень та висновків при створенні узагальнюючих робіт з історії культури України, історії української технічної інтелігенції у 1920-х - 1930-ті рр. Результати дослідження можуть бути корисними при визначенні завдань перебудови системи підготовки технічних кадрів у сучасних умовах.

Апробація роботи. Основні положення дослідження викладені в публікаціях автора і на наукових конференціях у Запоріжжі /1991, 1992, 1993рр./, Москві/1994, 1995рр./ . Дисертація обговорена на засіданнях кафедри історії Запорізької державної інженерної академії, кафедри новітньої історії України Запорізького державного університету.

Структура роботи побудована у відповідності до поставленої мети та основних завдань дослідження, побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, закінчення, приміток, списку використаних джерел та літе-

ратури.

У *вступі* обгрунтовується актуальність теми, характеризуються стан та ступінь розробки проблеми, джерельна база, визначаються мета і завдання дослідження, його хронологічні рамки, наукова новизна і практичне значення.

В *першому розділі* - "Проблеми планування підготовки середньо-технічних кадрів та забезпечення техніками підприємств за умов реконструкції народного господарства" - розглядаються проблеми забезпечення підприємств технічними спеціалістами за умов бурхливого "індустріального штурму", основні засади планування їх підготовки, корегування співвідношення між інженерами та техніками на підприємствах промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку. Акцентовується увага на політичному значенні "питання про кадри", що йому приділяло радянське керівництво.

У 1920-х рр. значна кількість інженерно-технічного персоналу промисловості СРСР та України прийшла на виробництво ще до Жовтневої соціалістичної революції. Радянська влада вважала таке становище незадовільним через те, що, по-перше, вона ставилася до багатьох із старих спеціалістів як до таких, що не відповідали вимогам технічного оновлення виробництва, а, головне, по-друге, після "шахтинської справи", спрямованої насамперед проти старої технічної інтелігенції, правляча комуністична партія, не довіряючи старим спеціалістам, вирішила, що більшовики-господарники повинні самі стати знатоками техніки, що треба прискорити підготовку нової, робітничо-селянської технічної інтелігенції.

Зростаюча потреба в технічних спеціалістах середньої ланки викликала гострий дефіцит фахівців цієї категорії. Внаслідок цього зростала питома вага "практиків-висуванців" у складі інженерно-технічних кадрів. Незадовільним було й співвідношення між кількістю

інженерів і техніків на шкоду останнім. Тому у 1926-1929 рр. партійно-державне керівництво приділяло велику увагу складанню планових завдань по підготовці техніків, що були складовою частиною народногосподарського плану УСРР.

На першому етапі партійно-державної політики щодо планування підготовки кадрів у технікумах, який можна обмежити початком 30-х рр., її не можна визнати послідовною, більш-менш науково обґрунтованою. Відправні дані про потреби народного господарства в технічних спеціалістах страждали неточністю, що посилювалося через ідеологізацію статистичного матеріалу. Мали місце випадки прийняття планів підготовки середньотехнічних кадрів "заднім числом" - тобто тоді, коли період, на який складався план, давно вже розпочався. Відчувалася слаба координація планів підготовки кадрів різних відомств, недостатня кооперація в навчанні майбутніх інженерів і техніків споріднених спеціальностей.

З 1931р. і особливо в роки другої п'ятирічки, коли ці хиби виявилися досить жорстко, якість планування підготовки технічних кадрів середньої ланки підвищилася: вона більше узгоджувалася з загальногосподарським плануванням, спиралося на більш точну статистичну базу. Але і в той час господарські органи часто підраховували кількість необхідних спеціалістів за "середнім" процентом від кількості робітників і тоді не ураховувалися зміни в насиченості виробництва технікою, в його структурі, управлінні тощо/ або відповідно обсягу продукції, що виробляється і тоді не ураховувалася динаміка технічного переобладнання підприємств/. І, нарешті, критичне ставлення до радянської системи планування підготовки спеціалістів-техніків зумовлено ще й тим, що значна кількість планових завдань залишалася нездійсненою.

Все це, зрозуміло, не заперечує самої ідеї координації певних на-

прямків соціально-економічного розвитку за допомогою контрольних цифр, пріоритетів, що можуть встановлюватися державою та гнучко коректуватися за допомогою важелів, які не обов'язково повинні включати до себе голе адміністрування.

В *другому розділі* - "Уніфікація та реорганізація управління в системі середньої технічної освіти. Розвиток мережі технікумів та їх учбово-матеріальної бази" розглядаються заходи щодо уніфікації середньої технічної школи України з системами технічної освіти інших республік СРСР, перш за все - РРФСР, аналізується реорганізація управління технікумами УСРР, а також розвиток мережі технікумів, їх географічне розташування, учбово-матеріальна база. Окремо вивчаються позитивні й негативні боки реорганізації у 1939-1941 рр. середньої технічної школи західноукраїнських областей.

Запровадження повної уніфікації професійно-технічної освіти в масштабах СРСР було природним у зв'язку з переходом до загальносоюзної системи директивного планування та формування в країні єдиного народногосподарського комплексу. В другій половині 20-х рр. деякі відмінності в системах народної освіти УСРР та РРФСР, що виникли за часів їх відносно самостійного розвитку в попередній період, поступово згладжуються. За умов набування Союзом РСР ознак унітарної держави Москва намагалася прискорити процес уніфікації систем технічної освіти, що розпочався з 1928/29 навчального року. Центральне керівництво визначило, що середній технічний персонал мусить готуватися в технікумах - середніх спеціальних навчальних закладах. Технікуми України як вузи повинні були завершити своє існування.

Але реорганізація системи середньої технічної освіти республіки не припинилася, вона являла собою складний і суперечливий процес. Нова спроба механічного перетворення частини технікумів на вищі навчальні заклади без урахування їх матеріальної бази, якісного скла-

ду викладачів призвела до негативних наслідків і змусило дати "зворотній хід" такій реорганізації. Проте, з іншого боку, частина технікумів з міцними викладацькими кадрами, високим учбово-матеріальним рівнем посилили систему вищої освіти. Що ж до передачі технікумів до відання виробничих наркоматів та відомств, то це сприяло поліпшенню матеріальної бази технікумів, наблизило їх до виробництва. З іншого боку, посилювалися "паралелізм", дублювання в підготовці спеціалістів навчальними закладами різних відомств, а головне - відчувалася відсутність єдиного учбово-методичного керівництва. На подолання останнього фактору було спрямоване створення Управління навчальних закладів, але слід визнати, що середня технічна школа не мала такої чіткої системи керівництва, як вища школа.

Процеси уніфікації й реорганізації системи середньої технічної освіти в Україні відчутно впливали на розвиток мережі технікумів. Протягом кінця 1920-х - 30-х рр. вона значно поширилася, хоча й слід визнати не зовсім раціональним їх географічне розташування в республіці. Поліпшилася у 30-ті рр. матеріальна база значної частини технікумів, що позитивно впливало на якість підготовки спеціалістів та заклало підвалини для розвитку середньої технічної освіти в Україні у подальші роки.

В третьому розділі - "Класовий підхід до формування контингентів учнів та кадрів викладачів" автор аналізує ідеологічні підвалини політики більшовицького керівництва до учнів і викладачів технікумів, їх реалізацію на практиці.

Класовий підхід до формування контингентів учнів середніх технічних навчальних закладів України, що в 20-30-х рр. сприймався як курс на пролетаризацію, проводився по чотирьох основних напрямках: створення пільг при вступі, позаконкурсне зарахування робітників, селян та їх дітей до технікумів; агітаційно-роз'яснювальна діяль-

ність; заходи по попередній підготовці до вступних екзаменів; репресивні дії до представників інших верств населення. Можна виділити два етапи політики пролетаризації в технікумах: перший - до середини 30-х рр., коли основний акцент робився на адміністративні важелі по створенню пільг при вступі до середніх технічних навчальних закладів. І другий - починаючи з середини 30-х рр., коли більшу увагу стали приділяти при залученні робітничо-селянської молоді до навчання в технікумах на організації всіляких курсів, попередній підготовці абітурієнтів до екзаменів. Але і на першому, і на другому етапі пролетаризації не припинялася боротьба за вилучення з технікумів "соціально-ворожих елементів", що з середини 30-х рр. навіть посилилася. Автор робить висновок, що політика радянської влади у формуванні контингентів учнів середньої технічної школи сприяла певній демократизації учнівського складу технікумів, бо широкі можливості для навчання отримали трудящі. Але водночас різко погіршився якісний склад студентства, а тому знизився рівень підготовки спеціалістів.

Проведене дослідження свідчить також про наявність в середній технічній школі України серйозних проблем із забезпеченням її штатними викладачами, що пояснюється відсутністю системи підготовки викладачів для індустріальних технікумів в республіці, нестабільністю цієї системи в цілому в СРСР, а також - "виробничими пріоритетами", що панували тоді в радянському суспільстві, та впливаючими з цього матеріально-фінансовими проблемами. Дефіцит кваліфікованих педагогічних та технічних кадрів у технікумах погострювався кампаніями "чисток" та "перевірок", у яких можна виділити в досліджуваній період три етапи. Перший починається з кінця 20-х рр., його характеризують масові акції /таємні - через ОДПУ та гласні - за допомогою самих трудових колективів/ по вилученню з технікумів "соціально чужих" елементів. Другий етап - приблизно з 1933-34 рр. - знаменує со-

бою посилення "чисток", проведення яких координували партійні органи. Гучні кампанії "чисток" мусили підготувати ґрунт для масових репресій у 1937-38 рр., коли "ворогів народу" шукали вже в новій, робітничо-селянській інтелігенції.

В *четвертому розділі* - "Організація теоретичної та практичної підготовки учнів та вплив на них адміністративно-командної системи" проаналізовані учбові плани і програми технікумів України у досліджуваній період, вплив на середню технічну школу політики "українізації" та національно-культурного будівництва серед національних меншин, вплив на навчально-виховний процес більшовицької партії.

Протягом кінця 20-х - 30-х рр. в теоретичній та практичній підготовці учнів технікумів відбувалися істотні зміни, що мали тенденції до збільшення обсягу загальноосвітніх дисциплін, поглиблення вивчення теоретичного курсу спеціальних дисциплін. Шкоди навчальному процесу завдавали нестійкість навчальних планів, відсталість багатьох програм від останніх досягнень науково-технічного прогресу.

Більш успішно здійснювалася практична підготовка учнів - і на промислових підприємствах, і в майстернях та виробничих цехах, що створювалися самими технікумами. В цілому позитивно слід оцінити організацію безперервної виробничої практики.

У змісті навчання всіх навчальних дисциплін все відчутнішими ставали політизація та ідеологізація, намагання правлячої партії підпорядкувати весь навчально-виховний процес в навчальних закладах завданню формування комуністичної свідомості молоді. Головним чинником виконання цього завдання був цикл соціально-економічних дисциплін, характерними рисами яких були догматизм, пріоритет ідеологічних настанов над науковістю. В позаурочний час ідеологічна обробка учнів здійснювалася через систему політичної освіти, громадську роботу тощо. Проведений аналіз свідчить про примат ідейно-

політичної роботи в технікумах над навчальною на шкоду останній.

Активно проводилася в технікумах республіки у 20-х - на початку 30-х рр. політика "українізації", під час якої частина середніх технічних навчальних закладів переводилася на українську мову навчання, зростала увага до викладання історії України, української літератури; збільшилася питома вага учнів-українців в учнівському контингенті середньотехнічної школи. Водночас у республіці розгорнулося національно-культурне будівництво серед національних меншин, в ході якого створювалися національні технікуми, національні сектори у низці навчальних закладів тощо. Втім, за умов ствердження в країні на початку 30-х рр. тоталітарного сталінського режиму і "українізації", і культурне піднесення національних меншин було загальмовано, а в середині 30-х рр. зовсім скасовано.

Весь комплекс заходів щодо виховання студентства технікумів у більшовицькому дусі не завжди давав того результату, на який сподівалося радянське керівництво, про що свідчать протести учнів проти антинародної політики сталінського режиму.

У закінченні містяться основні висновки дисертації.

Середня технічна школа України в кінці 1920-х - 30-ті рр. відіграла значну роль у підготовці кадрів технічних спеціалістів для народного господарства, у формуванні радянської технічної інтелігенції з притаманними їй позитивними й негативними соціальними рисами. Розвиток системи середньої технічної освіти був складним і суперечливим, на ньому відбивалися всі важливі процеси, що проходили в соціально-економічному і культурному житті України.

2. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в таких публікаціях автора.

1. Середня технічна школа України наприкінці 20-х та в 30-і роки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. - К., 1993. - 0,6 д.а.

2. Некоторые вопросы подготовки еврейских национальных кадров /на материалах техникумов Украины, 1920-е - 30-е гг. // Еврейське населення півдня України: дослідження і документи. - Запоріжжя, 1994. - Вип.1. - 0,4 д.а.

3. Среднее специальное образование в Украинской ССР в 1917 - 1928 гг. /Историографический очерк/. - Деп. в ИНИОН СССР №42552 от 30.07.1990. - 0,8 д.а.

4. Некоторые вопросы эстетического воспитания учащихся средних специальных учебных заведений // Эстетическое сознание как фактор социального ускорения / Тезисы докладов научной конференции. - Запорожье, 1988. - 0,1 д.а.

5. Еврейские средние специальные учебные заведения на Украине /конец 20-х-30-е гг. // Еврейское население юга Украины: история и современность / Тезисы к научно-практической конференции. - Запорожье, 1991. - 0,1 д.а.

6. Питання підготовки середньо-технічних кадрів на Україні за умов командно-репресивної системи /кінець 20-х-30-ті рр. // Актуальні проблеми історії України та методика їх вивчення у вузі / Тези до науково-методичної конференції. - Запоріжжя, 1992. - 0,2 д.а.

7. Досвід українізації навчальних закладів в Україні в 20-х рр. і значення його для сучасності // Соціокультурні аспекти становлення державності в Україні / Специфіка східного і південно-східного регіонів / Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції. - Запоріжжя, 1993. - 0,1 д.а.

S U M M A R Y

Shthupak I.Y. Preparation of specialists in secondary technical school of the UkSSR /end of 20 - 30-th years/. /Typescript/.

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Historical sciences on speciality: 07.00.02 - History of Ukraine, Zaporozhye State University, Zaporozhie, 1995.

The dissertation is devoted to the problems of development of the system of secondary technical education in the Ukraine at the end of 1920 - 1930-th years. It deals with the questions of planning of preparation of secondary-technical staff in the conditions of reconstruction of national economy, unification and reorganisation of administration of system of secondary-technical education, development of network of secondary-technical schools and their educational-material base, class approach to the formation of contingents of pupils and teachers' staff, organisation of theoretical and practical preparation of pupils and influence of administrative-command system on them is being analysed in the dissertation.

The main content of the dissertation is exposed in seven published works of author and in the autoreport.

А Н Н О Т А Ц И Я

Щупак І.Я. Підготовка спеціалістів в середній технічній школі УРСР /кінець 20-х - 30-ві роки/. /Рукописи/.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата історических наук по спеціальності. 07.00.02 - історія України, Запорізький госуниверситет, Запоріжжя, 1995.

Дисертація посвячена проблемам розвитку системи середнього технічного освіти в Україні в кінці 1920-х - 1930-ві роки. В ній розглядаються питання планування підготовки середнь-технічних кадрів в умовах реконструкції народного господарства, уніфікації і реорганізації управління системи середнього технічного освіти, розвитку мережі технікумів і їх навчально-матеріальної бази, аналізуються класовий підхід к формуванню контингентів учасників і кадрів преподавателів, організація теоретической і практической підготовки учасників і вплив на них адміністративно-командної системи.

Основне зміст дисертації викладено в семи опублікованих роботах автора і авторефераті.

Ключові слова:

середньотехнічні кадри, технікуми, контингенти учнів, кадри викладачів, інтелігенція, українська культура.

Подписано к печати 28.07.86г.
Формат бумаги 80x84 1/16. Объем 1 ил.
Заказ № 4238. Тираж 100 экз. Печать офсетная. Бумага писчая.
Запорожская городская государственная коммунальная
типография "Днепровский металлург".
г. Запорожье; ул. Антенная, 4.

454198

AB 32.742

AB 32.742